

A Positivismus.

Nyílt levél, bévezetésül.

Tisztelt szerkesztő ur! Sziveskedett vala megszólítani, hogy előadásomat, melyet az egyetemi kör rendezte felolvasások sorában valék tartandó, közöljem a Magvetőben. Meg is tartottam biz azt, mint tetszik tudni, de irás nélkül. Kivánságát tehát csak úgy teljesíthetném, ha asztal mellé állnék s kidolgoznám a tárgyat. Ámde, könnyen gondolhatólag, ez nem lenne az, a mit elmondtam. Hanem akadt azóta kezembe egy német tanár béküszöntője, mely lényegben azt az eszmét tárgyalja, a melyet én is akartam némileg ismertetni hallgatóimmal. Mivel hát az már készen meg van írva, egyezzék belé a t. sz. hogy válthassam bé vele ígéretemet. ¹⁾ A Magvető semmit sem vesz vele; mert — szó köztünk maradjon — a bizony jobban van írva, mint én tudnám. A mi pedig benne van írva, annak alapjában mindennek aláírok. A dologra tehát, és beszéljessük Bratuscheket, philosophia tanárát a giesseni egyetemen.

„Miért hogy én hivatalos működésemnek harmadik félévében tartom a béküszöntőmet, oka abban rejlik, hogy felfogásom szerint csak ebben a félévben kezdtem meg igazában a hivatalomat. Mikor engem 1873 őszén ide meghívtak, a philosophia tanszéke egy év óta állott bétöltetlen. Az alatt a magasabb tanárság jelöltjei vizsgájára újabb rendezést vettek munkába, s ez alkalommal az a kérdés állott elé: nem lenne-e időszerű ²⁾ kitérőlni a philosophiát a vizsga kötelező tárgyai közül. Nekem ideérkeztem után tüstént az a kényes feladat jutt, hogy részt vegyek e kérdés feletti tanácskozásban, melyben egyenesen arról volt szó, megmaradjon-e általában tovább vagy ne, ezen az egyetemen a philosophia tanulmánya? A világért sem azt akarom azzal mondani, hogy a philosophiai tanulmányt ezen az egyetemen csak mesterséggel lehet fentartani a vizsgaszabályzatnál fogva. Hanem a philosophia a pae-

¹⁾ Szivesen beleegyezzünk s köszönettel vesszszük, hogy felkérésünket becses figyelmére méltatta. Szerk. — ²⁾ Ime! más szóval: „a materialismus korunk jelszava. Ford.

dagogikával oly lényeges tárgy a tanítók vizsgájában, hogy kirekesztésöket csak azzal lehetett motiválni, ha tagadták tudományvoltát. Jelent is meg itt, mint tudják, a karácsoni szünnapokban 1873. egy füzetke ¹⁾ név nélkül, melyben valóban megkisértetett a a megbizonyítása annak, hogy a philosophia soha sem volt tudomány. Békösöntés helyett hát egy ellenfüzetkét kelle írnom, hogy felvegyem a reám bizott szakért a létküzdelem kesztyűjét ²⁾. Mert ha a vizsgaszabályzó bizottság, t. i. a philosophiai kar többsége kezét fog a névtelen füzetke szerzőjével, lehetetlen lett volna, legalább nekem, egy ily lealjasított tanszéket elfoglalni. Én hát azt csak ideig-óráig néztem a magaménak. Tudva van azonban, hogy a bizottság, a legfelsőbb iskolaszék és a magas ministerium nézetével egyezőleg, elismerte a philosophiai vizsga nélkülözhetetlenségét. Tehát illő, hogy legelőbb is mélyen érzett hálámat nyilvánítsam e helyen collega uraimék irányában azért, hogy ily egyetértésre jutottak. Reményem, hogy a philosophia egyetemünken az ő nevét viselő karban a külön tudományokkal élénken összeműködve fogja ezentul is feladatát teljesíteni.

„Megvallom, hogy a természeti tudományoknak még mindig van egy kis okuk óvatosoknak lenni a philosophiával szemközt; hiszen egy nemzedék egész korán át vitte őket tévútra az ugynevezett természet philosophiája“ (Naturphilosophie) s az akkor polczon ülő philosophusok, mint Hegel is, kerekén kimondták, hogy az exact természetvizsgálás tudománytalan ³⁾. Most hát ne panaszkodjék a philosophia, hogy ha hasonló pénzzel fizetnek neki. — A szemrehányás, igaz is, hogy jogos lett volna egy emberkorral ezelőtt. De azóta változott a philosophia s nem felelős a korábban történetekről. Készségesen elismeri az a külön tudományok teljes ön-

¹⁾ Entwurf einer Prüfungsordnung für Aspiranten des Gymnasial- und Realschullehreramts mit Motiven. Giessen. — ²⁾ Die Philosophie als obligatorischer Gegenstand der Schulamtsprüfung. Von E. Bratuchek. Giessen. — ³⁾ Szerzőnket a philos. kar verdictje iránti hálája igenis nagy lelkesedésbe hozta és valamivel többet mondatt vele, mint a megnyit higgadtabb öntudattal mondott volna. Megjegyzem egyfelől azt, hogy a „Naturphilosophie“ egyetlen egy „gediegen“ (sz. szava) természetvizsgálót sem vezetett tévútra, még a kijelölt korban és Némethonban sem. A megtorlásra hát bajosan van alkalom, annál kevésbé jog. Másfelől Hegelről még egy giesseni philos. professor sem beszélhet lóhátról oly formán mint b. Kemény Gábor Montesquieuról. Ha a nagy philosophus azon szavakkal nyilatkozott, a milyeket a szövegben olvasunk, az csak azt teszi, hogy ha a természetvizgálat csupán tapasztalásra épít, azzal még nem szerzett diplomát a „tudomány“ nevezetre. Itt nem szólhatok részletesebben hozzá. Ford.

állóságát és szorgalmasan törekszik tőlök tanulni ¹⁾). De a Hegel-féle philosophia megbukta után, a külön tudományok is oly fejlődési processuson mentek át, melynek eredménye arra inti őket, hogy csatlakozzanak szorosán a philosophiához; mert ettől való elválásuk következtében egy felettébb veszélyes hatalom, t. i. a positivismus érkezett közikbe. Igaz, hogy a veszélyt nem méltatják még kellő figyelemre; pedig a német elme ²⁾) palladiumát fenyegeti. Ezt kimutatni mindnyájunk érdeke s én felhasználom reá amai alkalmat.

„Most mind inkább kezdik a külön tudományokat positiv-eknek ³⁾) nevezni. Azt gondolná az ember, hogy a szerint a philosophia negatív tudomány. És valóban gyakran fogják így fel az ellentétet. Hanem a ki az alatt azt értené, hogy a negatív tudomány, a tudomány nemlegessége és így épen nem tudomány, annak a negatív villamosságról is azt kellene gondolni, hogy az nem villamosság. Mit kell hát értenünk ez alatt: negatív tudás? Eddigelé Schelling értelmezte legvilágosabban ezt a fogalmat. Negatív Schelling szerint az észszerű (rationalis), azaz észszülte elvekből meritett tudás; ellentétben az empiricus vagyis a tapasztalásból származó tudással, melyet ő positiv-nak nevez. Mert az észszerű tudás annak a megismerése a minnek feltétlenül úgy kell lenni („absolut nothwendig“). Ugy kell pedig annak lenni, a mi nem lehet nem úgy. Az észszerű tudás tehát csak a negatív oldalát ismeri meg a dolgoknak; valódi létüket csak a tapasztalásból tanuljuk ki. Ennek az értelmezésnek minden esetre az a nézet rejlik a fenekén, hogy a positiv tudás a meglevőnek, tényszerű, tapasztalatilag adott az ismerete a negatív tudás pedig a tapasztalattól független à priori ismeret. Schelling szerint azonban az ismeretnek e két neme nem egymást kirekesztő ellentétek; hanem mind a ketten okvetlenül hozzá tartoznak a philosophiához. De az a mit Schelling körülbelől mindjárt a Hegel halála után mondott ki, most — ha szinte másformán is, semmint ő gondolta — igazsággá vált. Még mindig bellegetik ugyan, hogy a philosophia nem nyugszik a tapasztalat alapján. Ha az úgy volna, csak-

¹⁾ Nem irok alája. Még a „kölcsonösen“ hozzátételével sem. — Ford.

²⁾ Mondjuk általában az emberi elméjét. A „Geist“ nem ismer nemzetiséget. Ford.

³⁾ Tisztelem, becsülöm a purismust, kellő határai közt. Amicus usque ad aras. De oly szót, melynek eredetiben sincs határozott értelme, magyarítani nem csak füstbe, hanem kárba is ment vállalat. Ilyenek a „positiv“ és „negativ“ is. Ford.

ugyan negatív tudománynak lehetne nevezni; mert tagadná azt a mit a tudomány állít, t. i. hogy egész ismeretünk anyaga a tapasztalatban foglal helyet. De ilyen philosophia nem létezik. És a szükségesség (az „ugy kell lenni“) fogalmának ama negatív oldala aligha a philosophiai ismeret sajátja, sőt inkább, mondhatni, minden tudomány célja. Egy nyelvész sem fogja [valamely szerzőnek egy mondatát megmagyarázottnak tartani, hogy ha még több más magyarázat is lehetséges mellette. A természetvizsgáló egy tényt, tehát a valóságot magát csak úgy fogja megállapított-nak tekinteni, hogy ha a szóban forgó jelenséget más módon nem lehet felfogni. A philosophiában tehát szintugy mint más tudományokban egyesülni kell a pozitív és negatív meg gondolásnak: amaz állítja az úgylevőt, emez kirekeszti a lehetetlent.

„Ha hát e szerint negatív tudomány nincs, kérdés, mi joggal ruházzák magukra a külön tudományok a pozitív nevet. Nem igen sokkal ez előtt megütköztek volna rajta, ha valaki a természeti tudományokat és kivált a mathesist pozitív tudományoknak jelölte volna. Akkor csak a theológiát, jogtudományt és legfeljebb még a grammatikát nevezték annak, még pedig tudvalevőleg azért, mivel a fennálló vallás, a történelmileg adott jog, az egyes nyelvek szabályai szabványokon *), öszszeegyezésen, „positio“-n alapulnak. A pozitív joggal a természetes jogot, a pozitív vallással a természetes vallást állították szembe. Annál fogva bizony fel kell akadnia az embernek azon, hogy miképen lehessen csak szó is „positív“ természettudományról. Hiszen a természet épen a látszik lenni, a mi minden emberi önkénytől függetlenül létezik. Ellenben — bármi furcsán hangzik — a valóban pozitív természet-tudomány nem egyéb volna, hanem önkényes állításokra alapított természettudomány. Szabadjon ezt egy kis történelmi vitatással világitnom, melylyel egyszermind kiderül a tudományos Positivismus mivolta is, következményeivel egyetemben.

„Görögországban midőn a tudomány különvált a mythológiától, a philosophia és a külön tudományok a legszorosabb kapcsolatban fejlődtek együtt. De nem sokára egymást kirekeszteni látzó philosophiai rendszerek keletkeztek s állottak szembe egymás-

*) Szabvány és szabály különböznek. Minda a kettő kötelez ugyan, de az elsővel az az eszme jár együtt, hogy önkényesen állította fel, akár egyes zsarnok, akár a többség zsarnoksága, mit „közmegegyezés“nek neveznek.

sal, melyeknek egyike sem felelt meg egészen a tapasztalat tényeinek. Ekkor állottak elé férfiak, kik azt igyekeztek kimutatni, hogy a dolgok mivoltán, lényegén való tépelődés sikertelen és haszontalan dolog; hanem hogy szorítkozzék az ember egyszerűen a tények, azaz a jelenségek ismeretére. E volt a legkorábbi *sophisták* nézete, mely mindjárt eleinte két alakban állott elé. Az egyik fél — mint *Gorgias* — azt állította, hogy általában nincs semmi valódi (*reale*), hanem csak látszat (*phaenomenon*) világa van, s csak a kell, hogy belétaláljuk magunkat ebbe a látszatba. Mindennek tehát csak anynyiban van becse, a menyinyiben jóllétünket eszközli és ahhoz tartozik az is, hogy a beszéd alkalmával másoknak látszatos eszméit felkelteni s rajtuk kedvünk szerint uralkodni bírjunk; az ügyes szónoknak minden állítást egyaránt megegyezőleg kell mind támogatni, mind bemutatni tudni. E *Nihilismus* ellenében a másik fél — mint *Protagoras* — az anyagi világ valódisága mellett állott keményen. A testi világon kívül — így vélekedtek — semmi sem áll tényleg reánk nézve. Csupán csak anyagot és mozgást észlelünk s a dolgok az ő különböző alakjaikkal és tulajdonságaikkal az öszszeviszsza való mozgások együtthatásából származnak. Az ember maga is csak ily anyagmozgás együtthatása eredménye. A kívülről való befolyásoknak érzékszerveinkre hatásából származnak észrevételeink s ebből eszméink, melyek csak módosított észrevételek. De minden észrevétel csak abban a pillanatban jelent valamit, a melyben szervezetünk bizonyos módu hatást szenved. Semminek sincs ilyen vagy amolyan tulajdonsága magának, hanem csak kapcsolatban az érdeklett érzékkal; a látó szemtől megválva nincs szín sat. Minthogy tehát a dolgok csak az együttható mozgások viszonyában léteznek, mindenkire nézve csak azok, a miknek neki látszanak, és ez az ő testalkatától s szervezete illető állapotától függ. Tárgyas igazság annálfogva nincs, hanem csak alanyias vélemény; azon egy valami az egyiknek igaz, a másiknak nem igaz, sőt azon egyénnek is hol igaz, hol nem igaz: a dolgok mértéke az ember; ő határozza meg, mi létezik, mi nem. Ez alól a *mathesis* sincs kivéve; alanyisága már csak abból is világos, hogy elemi alkatai a természetben nem léteznek; a természetben nincs egyenes vonal, nincs kör, nincs egyenlőség sat. Hanem a *mathesis*ben közmegegyezés útján kiegyenlítődtek az alanyi vélemények és egyesekre nézve is történhetik teljes kiegyenlítés, azaz a véleményeknek az emberi természet viszonyos hason-

lóságán és a látszatok hasonlóságán alapuló részszerinti összeegyeztése. Az ily kiegyenlítést ismét csak a rábeszélés eszközli, mint a melylyel mások véleményét megváltoztathatjuk.

„A sophistika kijelölt két irányának közös jellemvonása az a nézet, mely szerint tudalmunk nem a dolgok természetében, a világegyetem és elménk mivoltában feneklik, hanem kiegyezkedésben, melyet alanyi, olykor reáfogott szükségünk szabályoznak. Azaz, röviden: „tudásunk nem természet- hanem törvényszerű.“ Ugyhogy a természet fogalma ellentétben van a törvény fogalmával¹⁾. Az utóbbi egy jelentésű a statutummal (szabvány), melyet a régi latinok *positio* névvel jelöltek. Ez a szó „positiv“ tehát amaz ősidőkből veszi eredetét és a *positivus* a sophisták általalma jellemvonása.

„Azon időtájban állította Demokritos is, az atomistika egyik alapítója, hogy a szók jelentése, a menyinyiben azok eszméinket fejezik ki, nem a dolgok természetében feneklik, hanem csak összeegyeztéstől, önkényes szabványtól függ; épen úgy ítelték a sophisták is a jogot, a vallásos hitet, az erkölcsi törvényt pozitívnek, conventionalisnak. Valódinak és természetesnek aztán csak a kedves vagy kedvetlen érzés, a haszon és a kár maradt. A sophistai felfogás szerint t. i. a positiv joggal szembe állítva a természeti jog nem egyéb, hanem az erősebb fél előnye, s a Gorgias iskolájából nihilistai retorika a positiv jog nyaka kitekerésében lelte czélját; midőn az ügyesebb szónok győz, az erősebb fél előnye határozza meg, hol az igazság. Az érzékies nézet szerint a természeti jog, valamint a természeti vallás azokból az eszmékből áll, melyek az emberekben tüzetes összebeszélés nélkül körülbelől egyeznek; csakhogy ezek még gyarló kezdetek, melyeket tudatos szabványok felállítására fejt ki és ebben is a reábeszélés a gyengébb ügyet erősebbé teheti²⁾.

„E nézet szerint csak abban lehetett lelteni a tudomány feladatát, hogy egyfelől a realék, másfelől a nyelv és irodalom adott jelenségeikben vizsgáltassanak. A *polymathia* t. i. az egyes és külön jelenségekre irányzott ismeretek halmaza abban járt, hogy a philosophiát, mely a mindenség mivoltát akarja kipuhatolni, kiküszöbölje.

¹⁾ Ha Protagoras hallaná a mai divatu kifejezést: „természet törvénye“, úgy hangzanék neki, mint nekünk a „fakengyelvas“. — ²⁾ Akár avatatlan, akár elfogult olvasóra tekintve, szükségesnek tartom megjegyezni, hogy mindezek-

„Hogy ez abban az időben nem sikerült, Socrates-nek köszönhetni, kinek nézete Platon közbejárásával maradandó alapjává lett minden antisophisticus tudománynak. Socrates megengedte a sophistáknak, hogy az ő annak hitt tudalmuk igen is csak hit és vélekedés, minthogy az ingatag, alanyias eszmék terére szorítkozik; de megmutatta, hogy tárgyias tudásra is eljuthatni, hogy ha az eszméket szilárd fogalmak keretébe foglaljuk. Platon a logikai azaz fogalomszerű gondolkodást a tudomány első rangu próbakövévé tette örök időkre. Az emberi ismerőtehetséget vizsgálva kétségkívülivé tette továbbá Platon, hogy fogalomszerű gondolkodással meg bírjuk fogni a dolgok mivoltát a jelenségekben. Az emberi észben oly működés lón feltalálva, mely minden emberben tökélyesen egyformán, u. m. a logika törvényei szerint foly le. De ezen működés nyilvánul azokban az alkotásokban is (constructio), melyeket legegyszerűbb elemeiktől fogva a legszövevényesebb alakokig átlátunk bensőleg, u. m. a matematikus alkotások, a szám és a nyugvó s mozgó üralakok, alkotásában. A matematikai törvények szintugy mint a logikaiak feltétlen „ugy kell lenni“-ségöknél fogva az alanyias eszme tétovázásán feljül vannak emelkedve; sem reábeszélés, sem önkényes egyezés nem állíthatja fel, hanem alapjaikban, magunk valójában ismerjük meg őket. Igende ugy tapasztaljuk, hogy a jelenségek is épen azon törvények alá rendelvek, hogy a jelenségek esetlegesnek látszó különbözőlése logikailag és matematikailag van szabályozva. Csak-hogy a természetben ama formák nem tisztán és elkülönítve, hanem véghetetlen bonyolatokban léteznek. Ezeket az ember véges elméje nem bírja teljesen, tökéletesen átlátni; de tudása folytonos haladtával mindig jobban-jobban megismeri, megérti, azaz a magában tudott elvekre reáviszi és így valóban a természet törvényeit állítja fel. A külső dolgoknak érzékszerveinkre való hatásai igenis csak ugy mutatkoznak, mint testünk viszonya a külvilághoz; igen de ez a viszony épen a tárgyak formái darabjait foglalja magában és az észlelés alapján keletkezett eszmék ama formák szerint készített alkotások, melyekben elemzés által szilárd törvényeket és elveket lelünk fel. E szerint az érzéki

ben, mint minden rendszerben, melyet valaha felállítottak, nemcsak valami, hanem sok igaz is van. Ez azonban nem gátolja, hogy a rendszer vagy alapjában vagy alkatában vagy mind a kettőben rossz ne legyen. És legrosszabb az, a melynek alkotói és védői monopoliumot akarnak üzni az igazsággal. Ford.

felfogás az elme alkotásainak a jelenségekre való alkalmazásában áll. Ismeretünk a jelenségekből indul ki, inductive elvekre hág, melyekből deductive kimagyarázzuk — megértjük — a jelenségeket. Ezt mivelve azonban tévedés, azaz a tények hamis (nem helyes, nem igaz) magyarázata keletkezhetik. Platon azt, hogy tévedésnek kell lenni, az emberi elme véges voltából következteti; de magában a tévedésben is logika van és a vélemények alanyias különbfélesége, melyre a sophismák positivismusa támaszkodott, csupán csak tökélytelen felfogása a lényegökben tökélyesen határozott jelenségeknek. De tévedés nélkül nem birna az elme eljutni saját mivolta megismerésére és öntudatos igazságra, mivel csak ennél fogva küzd ki a szabadságot és szerez a külvilágon hatalmat.

„Elménk az ő teremő működése által hatással van a külvilágra. Az az ő belső alkotásai folytatása és abban áll, hogy adott viszonyait a külvilághoz megváltoztatja. Ez a gyakorlati működés nem különben megmásolhatatlan törvények alatt áll: az ember mindig a jó képében csinál valamit. A jó első, kezdő eszméje kétségkívül a kellemes. Ismeretünknek csak elélhaladtával domborodik az ki inkább-inkább, mint erkölcs-törvény elvre, melyet cselekvényeink gyakorlatában lassan-lassan tanulunk ki, de aztán eszünk legbenső lényének ismerünk el fogalomszerűleg. Tehát az erkölcstörvény ügyében is tévedésen át vezet az út teljes világosságra, hová az ész szárnyain emelkedünk. Platonnak e nézete által kiegyenlítődik a természet és a szabvány. A természeti jog tehát az a jog, melyet az emberi cselekvés észbeli elveiből hozhatni ki; a positiv jog, mely az életben eléforduló viszonyokra vonatkozik, igen is szabvány, de a menynyiben észszerű az emberi elme természetéből ered. Midőn hát az a feladat, hogy a positiv jognak tudományos alakot adjunk, nem tehetjük azt megint egy csupa öszszegyezésen alapuló tudománynyal; mert e bizony csak amolyan látszatos áltudomány lenne. A positiv jognak tehát nem lehet positiv a tudománya, ennek mint minden tudománynak, észszerűnek kell lenni.

„Ily módon fogja fel Platon a természeti vallásnak is a viszonyát a positivhez. Az öntudat voltaképp különbözik a testi jelenségektől; sem nem anyag, sem nem mozgás*). Az anyag és

*) Des Cartes mint természettudós mondá: „adjátok meg nekem az anyagot és mozgást és én újra alkotom a világot“. De az „én“-ről megmásfelől azt mondá: „gondolkozom, tehát vagyok“. S e nem szójáték, miv akarták némelyek aljasítani. Ford.

mozgás mivoltában (ha tetszik: „lényegében“) semmikép nincs befoglalva, hogy azon logikai törvényeknek van alávetve, melyek eszünk mivoltát alkotják. A dolgokbeli eszet, a természet tökéletes törvényszerűségét tehát csak egy mindenható teremtő elme hatásának magyarázhatni, oly elmeét, melynek nincs szüksége mint a véges elmének érzéki szervekre, sem agyvelőre, hanem örökösen és mindenütt jelenvalóan épen oly szabadon alkotja a testi világot, mint mi alkotjuk a matematikai alakzatokat. Mi ez isteni ész mivoltát ismerjük, minthogy azonos a miénkkel, t. i. azon törvények szerint működik; tehát minthogy hasonlók vagyunk Istenhez. Az istenség is mindent a jó képében teremt és annál fogva a rossznak is helyének kell lenni az isten világtervében, szintugy mint a tévedésnek. De ezt a világtervet az ész elveiből nem bírjuk szerkeszteni; mert az a végtelenségre vonatkozik, melyet teljesen ki nyomozni véges elmének lehetetlen. Mi hát Isten mivoltát csak szüntelen való közeledéssel ismerhetjük hovatovább jobban a világ tapasztalati szemléléséből, a természetből és történelemből. Itt is az ismeret a képzetek terén kezdődik tökélytelen hitvéleményekkel. De e positiv hitben már igazság rejlik, mert az emberi természet szükségénél fogva, isteni lelkesítés befolyásával alakul. A positiv vallásnak tehát, a mennyiben az Isten észszerű eszméjével nem ellenkezik, szintoly jogosult a léte, mint a positiv jognak. És így a platonai philosophia a positivizmussal általában az okszerűséget állítja szembe, mint a mely a positivet a történelemben elismeri, a mennyiben észszerű, de a tudomány megalapításától minden emberi szabványt elrekeszt.

Aristoteles után, a külön-tudományok hová-tovább önállóbbakká lettek ugyan, de még mindig virágzó állapotban voltak, míg philosophiai szellemben, azaz a tudás logikai rendszereiként művelődtek. De a kapott logikai és metaphysikai hozomány csak addig védte őket a hanyatlástól, míg ki nem turta a positivismus, melylyel utoljára nem birt a mindig egyoldalubbá vált philosophia. Egy mindent szétbontó Skepsis*) a sophisták nézetére vezetett vissza s az alexandriai tudósság elposhadása megmutatta, hová jut a tudomány, ha positivvá lesz. Plato azt tanította volt, hogy a

*) „Skepsis“ eredetileg vizsgálat, nyomozást, puhatolást jelent, de lassankint elváltozott a jelentése, úgyhogy az ugynevezett skeptikusok korában már kételkedést, mindennek kétségbe hozását jelelte. Ebben az értelmében jött át a mai korra. Sajnos, de nem tehetni róla. Ford.

szabványban isteni végzéseképen helyes eszmék foglaltathatnak. E nézet torzalakja az orthodoxia, mely positiv valláseszmeiket isteni kijelentések gyanánt fölbe teszen az észismereteknek. Ide folyamodtak az alexandriaiak is, midőn már nem bírták megvédeni az érzékfelettit a Skepsis ellen. A kereszténység igen korán beléesett ebbe a positivismusba, mely a theológián az egész középkor folytán uralkodott. A középkor scholastikusai arról voltak eleinte meggyőződve, hogy az egyház tanitmányával tökélyesen egyezik a Platon philosophiája; később meg arról, hogy az Aristotelesé; persze hogy ők mindeniket nagyon tökélytelenül ismerték. Végére mikor átlátták, hogy a bizony nem úgy van, az ó sophisták positivismusára tértek vissza. A középkor vége táján, midőn az a nézet kapott feljül, hogy az általános csupán csak emberi szükségből reá látott collectiv neve az egyedül létező egyeseknek, az egyház tanitmányát sőt az Isten létét és egységét egészen megbizonyithatatlannak nyilvánították és a tudományt az érzéki világban adott egyesek ismeretére szoritották. Az Aristotelesféle logikát, most már merőben formailag, csak arra használták a scholastikai vitatkozásokban, hogy a legképtelenebb állitmányokat bizonyitgatták; abban lelték, mint a sophisták, a legremekebb mesterséget, hogy mindent birjanak megbizonyitni és megczáfolni. Ezek a disputatiók logikai tornázások voltak, melyekben bizonyos szabályok szerint viaskodtak. Minthogy tárgyiasan semmit sem vallottak biztosnak, alanyiasan kellett megtámadhatatlannak lenni a vitatás tárgyának. Az ily megállapítást positio-nak nevezték s oly állitmányt értettek alatta, a melyhez a vivó magát kötöttnek vallotta, mindaddig, míg ellenfele fel nem oldja; itt hát valóban egyezményszerüleg és alanyias szükség szerint állapították meg, mit vegyenek fel ideig-óráig igaznak. Ebből a szokásból kiindulva kapott ez a latin szó positivus, a román nyelvek ide tartozó alakzataival együtt, új jelentést; legelsőbben állitmányokat jelöltek vele, mint kimondottakat, határozottakat, alanyiasan biztosítottakat, tehát „bizonyosokat“. Aztán tényeket is neveznek positivoknak s azt akarják vele mondani, hogy azok megegyező felfogás által meg vannak állapitva és kétségtelenné téve. Szóval az, hogy mai nap a tények ismeretét positiv tudásnak nevezik, tökélyesen megfelel a legrégebb görög positivismusnak.

„Az új korban megint a philosophiával mindig kezét fogva fejlődtek a külön tudományok. A nyelvészet és történelem a Pla-

tonéra alapított philosophiának köszönhetik mostani, szorosan tudományos alakukat. Nem is feledkeznek meg azok e kapcsolatról; főképviselőik elismerik, hogy a történelmi tanulmány csak úgy gyarapodhatik, ha philosophiai elmével folytatják. De a jog és theologia terén, a tudásnak azon nemeién, melyek az igazi értelmében vett positiv-vel foglalkodnak, azonnal a középkori conservativismus kapott erőre, mihelyt háttat fordítottak a philosophiának. A protestáns theologia betűhöz ragadt hite s a katolikus egyházbeli jesuitismus megegyeznek egymással abban, hogy az eszet a szabvány alá rendelik; hogy a szabvány egy csalhatatlan pápától jön-é, vagy egy csalhatatlan könyvben van foglalva, az nem tesz különbséget. A historiai kritika, mely azzal az ártalmas iránynyal szembeszállott, soha sem tagadta el philosophiai származását. A jogtudományba a politikai reactioval egyoldalú historiai felfogás érkezett, mely a rationalismust, mint nem történelmit, haszontalannak nyilvánította. De éppen az igazán történelmi jogtudomány nem ragaszkodhatott soká oly felfogáshoz. A történelem nem tanítja, hogy a mi történik mind észszerű¹⁾; de igen is azt, hogy a jogért való küzdelemben az ész testesül meg. A ki a jognak ezt az örökös forrását nem akarja elismerni, vagy az egyházi szabványban kell hogy keresse a jogtudalom egyetlen egy támaszát vagy a másik szélsőség, a mindent összerontó positivismus hatalmába kerül. Ez a mi korunkban szintugy mint a sophisták idejében, két alakban ütötte fel a fejét, t. i. vagy a nihilismusban, vagy a sensualismusban veti meg a lábát. Az észből származó ismeretek lehetsége felől kétségbe esve, visszatértek sokan — igazi sophistai dialektikával — a Gorgias nézetére, mely szerint semmi sem bizonyos, sem nem igaz. Ennél fogva aztán megint az érdekek küzdeelméből keletkezett, önkényes találmánynak tartottak vallást és jogot és jogositottaknak nézték magukat az emberiség legszentebb javai kiaknázására saját önző érdekekben. Így sok theologus csak azért vitézkedik az egyház positiv tanai mellett, mivel a papság hatalma és elsősége vak hiten alapul, és másfelől, franczia szabad gondolkodásuak azért hódolnak az egyház emelkedő hatalmának, mivel a papság politikai fanatismust prédikál Németország ellen stb.

A mathesis már az ókor óta mindig főtámasza volt a rationalismusnak, mivel állítmányai jelleme az a szoros szükségesség²⁾

¹⁾ „Das Wirkliche ist das Vernünftige“. Hegel. — ²⁾ Nothwendigkeit. Necessitas. A minék okvetetlenül ugy kell lenni.

és általánosság, mely a tapasztalati ítéletek egyikét sem illeti meg. Meglep annál fogva, hogy korunk érzékszerű (sensualisticus) positivismusa egy matematikus tollából kapta klasszikus kifejezését; igaz, hogy olyan matematikuséból, a ki saját szaktudományában nem sok vizet zavart. Már a 20-as évek elején, mikor a speculatio még korlátlanul uralkodott, kimondá a párisi polytechnicum növendéke s későbbre (1832) ismételtető tanár a mathesisben, Auguste Comte, azt a nézetet, mely a természettudományokban a speculativ philosophiával ellentétben lábra kezdett kapni s a melyet a positivismus névvel jelölt. Comte tanítványa Littré a francia nyelv szótárában úgy magyarázza a „positiv“-et, hogy az, az, a minek megvetheti az ember a lábát (sur quoi l'on peut poser, compter. De hát minek vetheti meg az ember a lábát? Csak a tényeknek, azt feleli Comte. Positiv tudomány a tiszta tények ismerete. Azért hát Littré szerint ennek a szónak: positiv, az a második jelentése, hogy a mi a tényekre, a tapasztalásra, az à posteriori fogalmakra támaszkodik. De Comte szerint ilyen fogalmaink csak érzéki jelenségekről vannak, azok pedig csak viszonyiasok. Tehát szakasztott a Protagoras gondolata! Mi módon támaszkodhatunk a tényekre, mikép bízhatunk bennök, ha tudalmunk csak viszonyias, tehát alanyi szervezetünktől függ? Itt kiviláglik, hogy a positivismus az ő matematikai alakjában is csak szabványon, t. i. alanyi öszszeegyezésen alapuló gondolkodás. A jelenségek s köztök a különböző emberek szervezetei is részszerint egyeznek és a tények megállapítása csak abban áll, hogy bizonyos nézetben öszszeegyeznek az emberek. A tények belső mivoltáról semmit sem tudhatunk, hanem csak viszonyaikról a hasonlóság és az időbeli egymásutánságnál fogva. De észleljük azt, hogy ezek a viszonyok állandók, azaz, azon körülmények közt ugyanazok. Az állandó hasonlóságok a jelenségeket osztályoznunk engedik, a hasonló jelenségek állandó egymásutánságát, mely szerint előzmény és következmény gyanánt kapcsolódnak, az ő törvényeiknek nevezzük s ezekből a törvényekből áll minden a mit tudunk; sem működő okokat, (causa efficiens), sem végokokat (cause finale) nem ismerünk. A theologiai világnézet a jelenségeket egy az emberéhez hasonló akarat működéteinek nézi, vagy úgy hogy az öntudatlan természeti tüneményekbe tuszkolja bé fétis módjára azt az akaratot, vagy hogy istenek sergének rendeli alája a természet egyes uradalmait, vagy hogy

egy istenséget teszen a természet urává és igazgatójává. Midőn aztán nem gondolhatni, hogy a jelenségek közvetlenül keletkeznek földi vagy mennyei akarat tevékenységéből, helyökbe természetes munkaszereket (agens) állit, melyek a testeket lelkesitik. Ide tartozik, midőn az az életműködés okait tenyésző vagy állati léleekben keresik, midőn a nehézség törvényének nehézség-erőt vesznek alapjául. Minden ugynevezett erő, csak a jelenségekből húzott és elkülönített gondolat (abstractio), melyet mint valódi lényt állitnak a jelenségek mellé. Ez a tévedés azért bolondította el anynyira az embereket, mivel Platon rendszert alkotott belőle, melyen majd Aristoteles tovább épített és aztán mintául szolgált a későbbi metaphysikának. Descartes óta ellenben minden természeti jelenséget csak anyagból és mozgásból és e kettőben mutatkozó jelenségekből magyarázunk; a metaphysika a természet mechanikaszzerű tudományával szemben mind inkább-inkább vált ködalakká.

„Az imigy felállított tanból legott kiténik a positivismus alaphibája; kritikátlan és történelemellenes. Kritikátlan, mert nem veszi észre, hogy a természettörvények is, melyekből áll szerinte a tulajdonképi positiv tudás, megint csak a jelenségekből a természeti történetek alakjaiból vont gondolatok, és hogy sem anyag, sem mozgás nem jelenségek, hanem mind a ketten megint csak abstractiók, melyeket ők a jelenségek állományainak néznek. Ugyde a Platonféle ideák is, mint nevök mutatja, hasonlóké csak alakjai a dolgoknak és történésöknek. De, minthogy történelemismeretet is nélkülöz a positivismus, nem tudja, hogy a természettörvény absolut érvényessége egyenesen a metaphysikából veszi keletét, holott azzal a nézettel, mely csak viszonyias ismeretet tart lehetőnek, ép oly egyenes ellentétben van az a fogalom. De Comte-nek Platonról és Aristotelesről nem sokkal van helyesebb fogalma mint a scholasticának a maga körében és nem sejti, hogy a positivismus, melyet ő a tudomány tökélyének tart, már Socrates előtt kezdte vagy legalább akarta bomlasztani a tudományt. Hogy ilyen tekintő pontból azok az ugynevezett „törvények“ csak önkényes általánosítások lehetnek, kitészik abból, a mi módon Comte maga viszi reá a történelmet egy fejlődési processusra. A történelem igazi tudománya ugyanis már rég megállapította, hogy művészet és tudomány forrása a mythologia és hogy a tudományban a metaphysika egykorulag fejlődik; Comte ellenben a történelem tudománya Newton-ának tartja, mivel ő, hie-

delme szerint felfedezte, hogy nemcsak minden külön tudomány, hanem az emberiség egész történelme egy eredetileg theologiai álló pontból emelkedett a metaphysikain átmenve a positivismus magasságára.

„Mind a mellett, hogy minden valódiság a természet törvényeibe, tehát a jelenségek általánosságába helyeztetik, többnyire a logikai zavarba bonyolodik a positivismus, midőn az általánosság fogalma jön kérdésbe. Ezt látni p. o. abban, a hogy Comte osztályozza a tudományokat. Ezek az ő megkülönböztetése szerint vagy elvontak (abstract), vagy tárgyszerűek (concret). Az elvont tudományok az általánosról és egyszerűről hágnak a különösré és szerkesztettre: t. i. a mathesis, astronomia, physika, kimia, biologia és sociologia; a többiek tárgyszerűek*). E szerint hát p. o. a növénytan és állattan volnának azok a concret tudományok, melyeknek az elvontak közül a biologia felel meg. Comte t. i. a „tárgyakat“, (e helyt a növényeket és állatokat) tartja a valóban létezőknek; létezősők törvényeit a biologia törvényei határozzák meg. Itt legközelebről a törvények tekintetnek abstractióknak, az általánosnak. Igen, de a növény- és állattan is a concret növényekről és állatokról“ (az egyénekről) „a közös alakokat vonják el, tehát épen ugy járnak el a tárgyakkal mint a biologia. A fogalmak ily összszekuszálása logika hiányát árulja el a positivismusban. Comte tagadja is egyenesen a jogosultságát az általános logikának. Minden tudománynak külön logikája kell hogy legyen; a logikát máskép mint alkalmazva tanulni szerinte csak elmefuttatás vagy szalmacséplés. Ő arra támaszkodik, hogy a külön tudományok módszerei rendkívül ki vannak mivelve; de valamint a maga saját logikai gondolkozása hanyatlását nem sejtí, ugy azt sem veszi ész-

*) Littré máskép értelmezi: „Science concrète qui a pour domaine un objet particulier; — science abstraite celles qui s'occupe des lois générales d'un certain domaine“. (Dict. art. CONCRET.) De a dolog egyre megy ki, s szerzőnk ellenvetései erre is épen ugy, sőt egyenesebben találunk. Aztán sem egyik sem másik nem magyarázza ki, miért tartozzék Littré szerint a geologia a concret s a kimia az abstract tudományok közé? „A geologia tárgya a föld“, az igaz. Az is az, hogy „a kimia a tömecsek egyesülése és szétbomlása törvényeit tárgyalja“. De nem mondhatjuk-é épen oly igazsággal, hogy: a kimia concret tudomány, melynek tárgya minden állati, növényi és ásványi állomány a földnek egy marok poráig; a geologia pedig abstract tudomány, mely a formatiók alakulása és elkopása törvényeit tárgyalja? Ha akarom vemhes, ha akarom nem vemhes, azt mondja Aesopus meséje. Ford.

re, hogy a tudományoknak ama benső logikáját a positivismus szintugy össze kell hogy rontsa, mint a hogy összerontatott az alexandriai tudósságban. Comte maga iszonyu hanyatlással halaldott a logika dolgában. Utoljára nyiltan kimondá azt az elvet, hogy a tudományt csupán csak alanyi tekintő pontból, azaz emberi szükségletek szerint rendszerezhetni; ő saját alanyi ötleteit, p. o. a phrenológiában, természettörvényeinek tartotta s matematikus létére semmitől sem undorodott ugy, mint a megbizonyítástól. „A megbizonyítás tökélyére és a tudomány teljes észszerűségére fordított pedant figyelem“ a tudomány minden tévelygéseit legnagyobbikának látszott előtte. Sanyaruan kárhoztató ítéletet mond ki mindazokra, a kik szörszálhasogató vizsgálatlalt valamely, már felvett általánosítást megdöntenek ugy, hogy nem állitnak mást helyébe.

„Hasonló mértékben mutatkozik az ő rendszerében az ismeretelmélet szétmállása. Minthogy minden jelenség csak érzéki fel fogás, tehát a belső tapasztalás, az öntudat tényei szerinte nem jelenségek; hisz az ítélest, következtetést stb. nem láthatjuk. Benső szemléletre alapított psychologia előtte képtelenség; a psychologia a biológiába oszlik fel. Embereken szintugy mint az állatokon az életnek csak külső jelenségeit észlelhetjük s a physiologiánál fogva következtethetünk hátrafelé az agyvelőbeli működésekre. Ebben természetesen feledve vagy mellőzve van az, hogy mi az életnek másokon tapasztalt nyilvánulásairól saját benső tapasztalatunknál fogva ítélnünk mindenha. Minthogy Comte nak a lélek csupán csak metaphysikai semmi fogalom, tehát az a különöbztetés, hogy természet és elmetudomány tilos. Minden tudomány csupán természettudomány, mindenekfelett az erkölccstan is, mint a mi nem egyéb, hanem sociologia, azaz természettudományi elmélete a társadalomnak. Ezen elmélet törvényeit tehát, mint a physiologiáét, positiv kell megállapítani — oly nézet, mely okvetetlenül statistikai vakhítre vezet. Az erkölcsi statistika megállapithatja, hogy minő, általán véve, egy bizonyos népesség erkölcsi sége. De a statistikai adatok helyes megítélésének egyik főkelléke az emberi akarát mivolta ismerete, t. i. hogy mik az indokolás törvényei s mi az erkölccstörvény természete. Ezt az ismeretet pedig megint csak belső tapasztalatból szerezhetjük meg.

„Comte tisztán látta eleitől fogva nézete következményeit és épen érettök tartja becsben rendszerét. Ha a positiv socialtheoria kidolgozva és bévéve lesz, a lelkiismeret szabadságának meg

kell szünni. Nincs a csillagászatban, természettanban, kimiában, sőt a physiologiában sincs lelkiismereti szabadság: azaz, bolondságnak tartanak, ha valaki az elveket, melyeket a legjelesebb szakértők állítottak fel ama tudományokban, nem fogadná el egész bizodalommal. Az erkölcs positiv természettudománya épen oly hatalomra tart számot, és képviselőinek az erkölcsi tárgyokban mondott ítéletei épen azt a becsülést és kész engedelmességet fogják nyerni, milyennel csillagászati tárgyokban a csillagászok egyező döntvényeinek tartozunk. Valóban szükséges is ez a nézet, ha az erkölcstörvényt természettörvények legszövevényesebb kapcsolatának tartják. Mert hiszen a socialtheorie Comte szerint a biologia pontos ismeretét, ez megint a tudomány előleges lépcsői: a kémia, természettan, csillagászat, mathesis ismeretét teszi fel. Következéleg ha szinte minden embert meg is taníthatni az elemekre, maga a legmagasabb természettan csak kevesek birtoka lehet. Ezek állítják hát meg tekintélyöknél fogva a positiv jogot. És tagadhatatlan, hogy a jövő államnak e szerint olyannak kell lenni, a milyennek Comte írja le: középkori teljes hierarchia, csakhogy a világi hatalom, a nagy ipar kezében, a szellemi positiv tudások kezében lenne; csalhatatlan pápa helyett csalhatatlan szaktudós.

A positivismus tehát a lelkiismereti szabadságot megszünteti, mire elméletileg sincs jogositva. A lelkiismeret természetét merőben félreismeri, a ki természettudományilag akarja magyarázni. Azok a csillagok, melyek cselekvésünket vezérlik, belsőkben sugáznak. Egyedül csak szabad vizsgálattal tanuljuk megérteni a törvényeit, melyek minden szabvány felett állanak.

Comte a positivismust philosophiának adta ki, a menyiben a positiv tudományokat rendszerbe vélte állítottaknak általa. Észrevette ugyanis, hogy egy közös pásztor, a philosophia nem létében szétbogarózás fenyegeti a külön tudományokat. De a positivismus csak álphilosophia: nem elméleti tan, hanem csak encyclopaediai összeállítás a tudományoknak. Comtenak t. i. a volt az eredeti célja, hogy egy positiv társadalomtant alapítson, s ennek alkalmával reábukkant arra a nézetre, hogy a történelem természettudomány. Mint minden egyoldalú szakember, ő is vélt szakjához a sociológiához képest minden más tudományra hovatovább kevesebbet ad; minthogy ezek amannak csak segédei, annak kell, hogy a szükségeihez alkalmazkodjanak: azaz a társadalmi elmélet uralkodni fog a positiv tudományokon s megóvjá a szétszáguldás-

tól az által, hogy kiszabja nekik, micsoda feladatokat oldjanak meg a társadalom érdekében. És valóban, ha a tudományokat semmi magasabb elv nem egyesíti, elvégre is csak gyakorlati érveknek kell mivelésöket szabályozni. Épen így vette kezébe a positiv tudományokat az ókor végével a papság és az egyház érdekében így szorította a legszűkebb keretbe. És Comte szerint így kell hogy rendelkezék a jövő hierarchiája is a tudósok czéhával. Egyik positiv tudomány uralkodását a többek felett, nevezi ő „philosophiának“. Találóbban nevezte rendszerét utóvégre „vallás“-nak. A socialtudomány „új hitet“ teremt, melynek istensége az emberi nem és alapvonalaiban ez épen az a hit, a melyet Némethonban Feuerbach és legutóbb Strauss hirdettek ¹⁾; ebben az ember a legnagyobb-szerű stýlben válik „minden dolgok mérvé“-vé (Protagoras). Csak hogy Comte e végett szervezetet is gondolt ki, mely által az új hitet az „ó“ helyébe állítsa s cifra istentiszteletet (t. i. emberiségtiszteletet) szabott ki templomokkal, ünnepekkel, ájtatosság gyakorlataival és mindennemű ceremoniákkal. Ily, a teljes emberiségre vonatkozó szabvány valódi „katholikus“ vallásra visz és egyetlen egy fejet igényel, milyenek természetesen nem Róma, hanem Páris lesz a széke ²⁾.

Soha se volt a positivizmus mivolta kirívóbb világosságba állítva, mint a hogy azt egy matematikus főnek ebben a fogalmazásában látjuk; gondoljunk csak minden tudományt a világon természettudománynyá változtatva s aztán egy párisi socialista rendelkezése alá bocsátva.

Némethonban a socialisticus felforgatók a „természettudomány eredményeire“ hivatkoznak, melyek szerint az osztályok küzdelme, az önzés természettörvénye; mert hogy az önzés legyőzése törvé-

¹⁾ Egy angol apostola Comte nak következő szavakkal szedi rövid sumába az új hit hirdetését: „Az emberiség bévallott szolgálainak elől kell menni az Isten kiküszöbölésére törekvő küzdelemben, és hovátovább erősebben meg kell mindenkinek győződnie, hogy a jelen bajban ez a főeleme a segítségnek... Kényszeritnünk kell erkölcsileg az embereket, hogy álljanak egyik vagy másik félhez a tusában, foglaljanak nyíltan és bévallottan helyet a két ellenséges tábor egyikében s állítsák szembe egymással a két hitet, a multba, az Istenbe vetett hitet egyfelől és a jövőbe, az emberiségbe vetett hitet másfelől, és válaszszanak az ügyet megfontolva közöttök“. (R. Congreve Essays, Political, Social and Religious). —²⁾ Ime hát a római Consistorium a Syllabusban sat. nem anynyira a tudományos cultura, mint egy fenyegető vetélytárs, egy positiv antipápa ellen viaskodik. Ford.

nye az embernek nem az érzéki természetében rejlik, azt — Feuerbach, Strauss és Comte állításai ellenére — igen jól tudja saját tapasztalásából a tömeg s nem ámtatja el magát. Igazában a positivismus Némethonban még csak az ugynevezett „népszerű természettudományban leli támaszát. A természetvizsgálók legkitünőbb német képviselői a philosophia tévedései daczára is folyvást philosophiai szellemben mivelték a tudományukat. Ezt a szellemet nem a teszi, hogy metaphysikával foglalkodjék a természetvizsgálás, hanem az, hogy tudatával legyen saját határainak az elmetudományok felé, a logikai törvények à priori természetének és a maga végelvi metaphysikai jellemének. Logika és ismerettheoria nélkül nincs exact tudomány, és hogy ezek az alapfeltételek fentartódjanak továbbra is, a philosophiai tanoknak kell alkotni a külön tudományok alapját. Mindig jobban-jobban átlátják azt és a positivismust, mely Némethonban egy ideig valóban éléhaladásnak tartatott, a természetvizsgálók is nem sokára mindnyájan reactionariusnak fogják nézni.

Brassai.